

Stát a vláda státu v pojetí kronikáře Kosmy*

Problematika počátků států, podmíněná otázkou existence státu ve středověku vůbec, patří k hlavním problémům moderní medievistiky. Souvisí především s definicí státu a s její aplikací na středověké poměry, s otázkou, zda lze (raně) středověký politický systém charakterizovat jako „stát“¹. Není pochyb o tom, že stát v moderním pojetí odpersonifikované politické organizace, či politický systém, zahrnující všechny lidi na velkém území, ve středověké Evropě neexistoval². V jednotlivých oblastech středověké Evropy se však postupně formovaly instituce, které zajišťovaly mír a právo na relativně přesně ohraničeném území, a které vrámci středověkých podmínek lze považovat za předchůdce moderních států³. Dalším předpokladem pro

* Tento příspěvek vznikl v rámci zpracování grantu UK 309/1999/a.HN FF — Intelektuální život ve středověkých Čechách.

¹ Přehled názorů a literatury na problematiku státu ve středověku podává H. Keller: *Die Investitur. Ein Beitrag zum Problem der „Staatssymbolik“ im Hochmittelalter*. „Frühmittelalterliche Studien“ 1993, 27, s. 49–86, zde s. 49–55. Nejnověji srv. I. Matthew: *State and Society in the Early Middle Ages. The Middle Rhine Valley, 400–1000*. Cambridge 2000, s. 255. S existencí státu ve středověku nepočítá W. Conze: *Staat und Souveränität*. In: *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, 6. Stuttgart 1990, s. 1–25.

² Srv. H. Schulze: *Staat und Nation in der europäischen Geschichte*. München 1994, s. 22. K problematice existence státu ve středověku rovněž B. Guenée: *Y a-t-il un État de XIVe et XVe siècles?* *Annales*. „Économies, Sociétés, Civilisations“ 1971, 26, s. 399–406; přetisk in: B. Guenée: *Politique et histoire au Moyen Age. Recueil d'articles sur l'histoire politique et l'historiographie médiévale* (1956–1981). Paris 1981, s. 399–406.

³ K definici srv. H. Vollrath v předmluvě k německému vydání knihy J. R. Strayera: *On the Medieval Origins of the Modern State* (angl. vydání Princeton

vznik státu je kontinuita v prostoru a čase, stav, kdy společenství lidí žije na určitém území po řadu generací. Konečně existence státu předpokládá existenci specializovaných nadosobních institucí, které umožňují racionální zvládání politických záležitostí a hájí zájmy alespoň určitých vrstev obyvatel: soudy, které mohou vynášet platné rozsudky, panovníci, jejichž postavení je společností respektováno, mocenský aparát, který udržuje společenské uspořádání. Nutnou podmínkou jsou ovšem odpovídající společenské a hospodářské struktury, a také obecné uznání představy platnosti tohoto řádu, uznání existence státu ve vědomí lidí⁴.

Rysy charakteristické pro vznikající státy se v jednotlivých oblastech středověké Evropy objevují v různých dobách. Po nesmělých náznacích ve franské říši v 8. a 9. století nebo v anglosaském království 10. a 11. století se od 11. století upevňovala panovnická moc a začaly se vytvářet nutné správní instituce právě ve Francii a v Anglii. Jejich panovníci disponovali rovněž poměrně jasně definovaným územím se středisky, která se stala trvalými hlavními a rezidenčními městy a hospodářskými a kulturními centry, a s obyvateli vědomými si specifické politické příslušnosti⁵. V těchto zemích vznikly první středověké státy. Zatímco se středověká římsko-německá říše sama z nejrůznějších důvodů jako stát s pevnou centrální mocí a správou neprofilovala⁶,

1970) v německém překladu *Die mittelalterlichen Grundlagen des modernen Staates*. Köln 1975, s. XXI; J. R. Strayer tamtéž, s. 2–4, hledá spíše znaky, které ukazují na vznikající stát. Stát podle jeho názoru žije především v srdcích a vědomí svých občanů; pokud oni nejsou přesvědčeni, že stát existuje, nelze ho uvést v život.

⁴ Srv. především J. R. Strayer: *Die mittelalterlichen Grundlagen...*, s. 2–12.

⁵ Srv. H. Schulze: *Staat und Nation...*, s. 41; J. R. Strayer: *Die mittelalterlichen Grundlagen...*, s. 13–52; B. Schneidmüller: *Französisches Sonderbewußtsein in der politisch geographischen Terminologie des 10. Jahrhunderts*. In: *Beiträge zur Bildung der französischen Nation im Früh- und Hochmittelalter*. Hg. v. H. Beumann. Sigmaringen 1983 (= *Nationes* 4), s. 49–91; týž: *Nomen patriae. Die Entstehung Frankreichs in der politisch-geographischen Terminologie (10.–13. Jh.)*. Sigmaringen 1987 (= *Nationes* 7), passim; T. Eichenberger: *Patria. Studien zur Bedeutung des Wortes im Mittelalter (6.–12. Jahrhundert)*. Sigmaringen 1991 (= *Nationes* 9); T. Reuter: *The Making of England and Germany, 850–1050: Points of Comparison and Difference*. In: *Medieval Europeans. Studies in Ethnic Identity and National Perspectives in Medieval Europe*. Ed. by A. P. Smyth. New York 1998, s. 53–70.

⁶ K příčinám, proč v říši nedošlo k procesu formování středověkého státu (především nezřetelné hranice, neexistence trvalého centra, roztržitost moci a odstředivé tendence šlechtických rodů a říšských měst, městská panství v Itálii, spory s papeži, italská tažení, pomalejší kulturní vývoj oproti západní Evropě), srv. zejména H. Schulze: *Staat und Nation...*, s. 41. Prvky „státu“ v říši naopak sleduje H. K. Schulze: *Grundstrukturen der Verfassung im Mittelalter 3. Kaiser und Reich*. Stuttgart–Berlin–Köln 1998, s. 15–26.

vznikly na jejím území některé více méně samostatné útvary s vlastními představiteli, správní organizací, právem, trvalým politickým střediskem („hlavním městem“), a především s obyvateli, kteří si byli vědomi příslušnosti k tomuto útvaru, měli osobní vztah k jeho území a uznávali podřízenost „svému“ panovníkovi, i když přitom zpravidla nezpochybňovali svou příslušnost k římsko-německé říši. Tyto útvary bývají charakterizovány jako „územní“ („teritoriální“) státy⁷.

S různou intenzitou probíhal tento proces také v oblastech na východním okraji římsko-německé říše, kde se říšská centrální moc prosazovala ještě obtížněji nežli tomu bylo na německých územích a kde i práva říšského panovníka byla více limitována⁸.

Svébytné postavení v rámci říše mělo území, jemuž vládl český kníže. Ačkoli se snahy o jeho podřízení datují od dob Karla Velikého, neprosadila se na něm moc říšských panovníků natolik, aby v českých zemích získali výsadní práva (regály), aby mohli rozhodovat o obsazení knížecího trůnu nebo biskupského stolce. V českých zemích nebyl říšský majetek, říšští ministeriálové, říšské kláštery ani falce říšských panovníků. Zvolení králové ani neusilovali o své oficiální přijetí představiteli země, takže nezařazovali Čechy a Moravu do své povolební holdovací jízdy, jíž se symbolicky ujímali vlády. Na druhé straně však uděloval říšský panovník biskupům z Čech, a později též z Moravy, pravidelně investituru a od konce 11. století většině českých knížat Čechy v léno, byť postavení českého knížete v zemi na udělení léna nezáviselo⁹.

⁷ Toto označení, které prosazují především někteří němečtí historikové, nepovažují za příliš šťastné již proto, že teritorium je hlavní podmínkou vymezení státu a že tedy každý stát musí být „teritoriální“. K „teritoriálním státům“ v rámci říše srv. zejména H. K. Schulze: *Grundstrukturen...*, s. 63 n., kde je uvedena též další literatura. Ke vzniku teritoriálních států na východě říše a v severní Evropě srv. S. Moździoch: *Slezsko v 10. století*. In: *Přemyslovský stát...*, s. 212–224, zde s. 221 n. Charakteristické rysy středoevropských států v této době sleduje J. Žemlička: *Gemeinsame Züge der mitteleuropäischen Staaten*. In: *Europas Mitte um 1000*. Bd 2. Hg. v. A. Wiczorek u. H.-M. Hinz. Stuttgart 2000, s. 830–833.

⁸ K povaze vztahu těchto oblastí k otonské říši srv. Ch. Lübke: *Mocenské faktory na východě otonské říše v době Boleslava II.* In: *Přemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II. (+ 7. února 999)*. Uspořádali L. Polanský, J. Sláma, D. Třeštík. Praha 2000, s. 209–214, zde s. 209.

⁹ Jména knížat, kteří prokazatelně o léno nežádali a nenechali si je udělit, aniž by se tato skutečnost odrazila na jejich postavení (Vratislav II., 1061–1092; Konrád I., 1092; Břetislav II., 1092–1100), podává J. Kejř: *Böhmen und das Reich unter Friedrich I.* In: *Friedrich Barbarossa. Handlungsräume und Wirkungsweisen des staufischen Kaisers*. Hg. v. A. Haverkamp. Sigmaringen 1992 (= *Vorträge und Forschungen* 40), s. 241–289, zde s. 244. Lze doplnit ještě Břetislava I., sporná je tato otázka u Oldřicha,

Tak se mohly v Čechách poměrně záhy vytvořit předpoklady pro vznik hlavních rysů charakterizujících středověký stát: kontinuita osídlení na území, které mělo na středověké poměry přesně vymezené hranice, stabilní panovnická moc schopná zajistit relativní „mír“, která se navíc vázala ke konkrétní dynastii, politické orgány reprezentované jednak shromážděním předáků země, jednak konkrétními úředníky, trvalé hlavní panovnické sídlo a současně „hlavní město“ země¹⁰, především pak vědomí příslušnosti obyvatel k tomuto politickému útvaru a jejich zájem na jeho existenci.

Počátky procesu, v němž vznikl český stát¹¹, spadají do doby, z níž pocházejí jen velmi skrovné informace. Nejstarší zprávy, většinou z franských pramenů, byť s významnou podporou pramenů archeologických, jen neurčitě naznačují, jak asi probíhalo sjednocení země, jak se prosazovala vláda Přemyslovců¹² — pokud se ovšem nespokojíme pověstmi písemně zachycenými v první čtvrtině 12. století. O něco zřetelnější jsou zprávy o poměrech v Čechách v 10. století, o prosazování křesťanství, o politické orientaci českého státu a s ní souvisejících sporech uvnitř české politické reprezentace, které skončily bratrovraždou a vládou Boleslava I¹³.

který prý přijal Čechy *gratuito munere* (Thietmari Merseburgensis episcopi chronicon VI, 83. Ed. R. Holtzmann. MGH SRG NS IX, ³Berlin 1955, s. 374). Srv. též Z. Fiala: *Vztah českého státu k německé říši do počátku 13. století (Podle kritiky pramenů)*. „Sborník historický“ 1959, 6, s. 23–95, zde s. 60 n. Přehled literatury ke komplikovaným otázkám vztahu Čech a říše podává J. Zemlička: *Čechy v době knížecí (1034–1198)*. Praha 1997, s. 442, pozn. 92–94, s. 499, pozn. 105. K pojetí vztahu Čech a říše v Kosmově kronice srv. M. Bláhová: *Die Beziehung Böhmens zum Reich in der Zeit der Salier und frühen Staufer im Spiegel der zeitgenössischen böhmischen Geschichtsschreibung*. „Archiv für Kulturgeschichte“ 1999, 74, s. 24–48, zde s. 26–33. Srv. též H. K. Schulze: *Grundstrukturen...*, s. 77–81.

¹⁰ K tomu srv. F. Machilek: *Praga caput regni*. In: *Stadt und Landschaft im deutschen Osten und in Ostmitteleuropa*. Hg. F. B. Kaiser, B. Stasiewski. Köln–Wien 1982 (= Studien zum Deutschtum im Osten, H. 17), s. 67–125.

¹¹ K počátkům českého státu srv. V. Novotný: *České dějiny I. 1–2*. Praha 1912, 1913. Z novější literatury především F. Graus: *Die Entstehung der mittelalterlichen Staaten in Mitteleuropa*. Historica X, 1965, s. 5–65 (je ovšem diskusní, do jaké míry lze pro 10. století hovořit o šlechtě „Adel“). Z. Fiala: *Přemyslovské Čechy. Český stát a společnost v letech 995–1310*. Praha 1975; D. Třeštík: *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935)*. Praha 1997; J. Zemlička: *Čechy v době knížecí...*, passim; N. Profantová, in: M. Bláhová, J. Frolik, N. Profantová: *Velké dějiny země Koruny české I*. Praha–Litomyšl 1999, s. 286–295.

¹² Tuto problematiku shrnuje D. Třeštík: *Počátky Přemyslovců...*, zvl. s. 17–96; N. Profantová, in: *Velké dějiny...*, s. 144–202, 231–239.

¹³ K osobnosti a vládě Boleslava I. srv. kromě literatury uvedené v předchozí poznámce D. Třeštík: *Počátky Přemyslovců...*, s. 419–440; rovněž M. Lutovský: *Bratrovrah a tvůrce státu*. Praha 1998.

Boleslav I. se ujal vlády v příznivý okamžik. Dálkové obchodní cesty se za jeho vlády přesunuly na sever a vedly přes Čechy. Získané prostředky i příznivá mezinárodně politická konstelace umožnily schopnému panovníkovi, jakým Boleslav I. nesporně byl, rozsáhlou územní expanzi, která v podstatě sledovala průběh nové dálkové obchodní cesty¹⁴. Výboje umožnily Boleslavovi uspokojit početnou družinu a s její pomocí položit základy státní organizace a zajistit správu vznikajícího státu¹⁵. Stavba správních hradů alespoň v centrálním území Čech¹⁶ a ražba prvních denárů¹⁷ byly jen nezbytným průvodním jevem tohoto procesu.

Po tomto rozkvětu ovšem na konci 10. století následovala hluboká krize hospodářská, politická i společenská, první z poklesů, které střídaly období relativního rozkvětu a provázely vývoj českého státu,

¹⁴ Literaturu k této problematice uvádí J. Žemlička: *Expanze, krize a obnova Čech v letech 935–1055 (K systémovým proměnám raných států ve střední Evropě)*. ČCH 1995, 93, s. 208, pozn. 20; srv. též týž: „Říše“ českých Boleslavů. Slavníkovci a biskup Vojtěch. In: *Śródkowoeuropejskie dziedzictwo świętego Wojciecha*. Red. A. Barciak. Katowice 1998, s. 63 n. K rozsahu Boleslavovy říše srv. též J. Sláma: *Český kníže Boleslav II*. In: *Přemyslovský stát...*, s. 9–26, zde s. 14.

¹⁵ Ke knížecím družinám, které se právě v této době z malých družin proměrovaly ve velké „státní“ družiny, srv. zejména Graus: *Raně středověké družiny a jejich význam při vzniku států ve střední Evropě*. „Československý časopis historický“ 1965, 13, s. 1–18, k situaci v Čechách s. 6–13; týž: *Adel, Land und Herrscher in Böhmen vom 10. bis 13. Jahrhundert*. „Nachrichten der Giessener Hochschulgesellschaft“ 1966, 35, s. 131–153, zde s. 138 n. J. Žemlička: *Čechy v době knížecí...*, zvl. s. 140–146, 185–198.

¹⁶ Srv. J. Sláma: *K počátkům hradské organizace v Čechách*. In: *Typologie rané feudálních států*. Praha 1987, s. 175–190; týž: *Vitislav (Ui utizla)*. In: *Seminář a jeho hosté. Sborník prací k 60. narozeninám doc. dr. R. Nového*. Red. Z. Hojda, J. Pešek, B. Zilynská. Praha 1992, s. 11–19, zde s. 11; N. Profantová, in: M. Bláhová, J. Frolík, N. Profantová: *Velké dějiny zemí Koruny české I...*, s. 286, 288. O správní povaze hradů na dobytých územích v této době pochybuje J. Žemlička: *Expanze...*, s. 206–208. Ke vzniku státních územně administrativních struktur opřených o soustavu hradů v oblastech za římským limitem srv. S. Moździoch: *Slezsko...*, s. 221.

¹⁷ K tomu J. Žemlička: *Expanze...*, s. 210, kde je uvedena též další literatura. Srv. též Z. Petráň: *První české mince*. Praha 1998, s. 31–61; J. Hásková: *Münzen und andere Tauschmittel in Böhmen*. In: *Europas Mitte*. Bd. 1, s. 199 n. Naopak G. Skalský: *Kníže Václav Svatý a počátky české mince*. In: *Svatováclavský sborník I*. Praha 1934, s. 184–218, kladé počátky českého mincovnictví do doby knížete Václava. J. Pošvář: *Měna v Čechách, na Moravě a ve Slezsku (do počátku 20. století)*. Praha 1977, s. 20 n., připouští existenci starších mincí Václavových, které by mohly sloužit jako dary cizincům, kteří navštívili Prahu. Přehled hlavní literatury k této problematice podávají J. Petráň, P. Radoměský: *Encyklopedie české numismatiky*. Praha 1996, s. 296 n. (svatováclavský denár); k ražbám Boleslava I. srv. tamtéž, s. 44 n.

stejně jako ostatních vznikajících politických útvarů v prvních dvou staletích druhého tisíciletí¹⁸.

O sto let později, v dalším krizovém období českého státu¹⁹, formuloval pražský kanovník a děkan pražského kostela Kosmas (+ 1125) ve své Kronice Čechů²⁰ první „teorii státu“ v českých dějinách.

Kosmovo dílo jako státně národní kronika patří ke spisům, které líčí dějiny národů, které vytvořily své státy, a rané dějiny těchto států. Podobně jako ostatní kroniky tohoto typu na jedné straně vyjadřuje kolektivní vědomí národa, na druhé straně ovlivňuje vědomí identity a příslušnosti lidí ke společnosti²¹.

Kosmas obdobně jako ostatní autoři kronik tohoto typu ve své kronice nejprve podává výklad o počátcích českého národa, o příchodu Čechů do země, kde utvářeli své dějiny. Právě výklad o nejstarších dějinách českého národa poskytl Kosmovi příležitost formulovat také své představy o počátcích českého státu a vyjádřit svůj názor na podstatu státní moci. Své představy, které nepochybně reprezentují představy tehdejší české inteligence, formuluje mimořádně vzdělaný pražský kanovník naprosto zřetelně.

Počátky Čechů sahají v Kosmově pojetí ke stavbě babylonské věže po vylití potopy, ke zmatení jazyků a odchodu jednotlivých „národů“ od nedokončené stavby²². Skupina lidí vedená svým stařešinou (*senior*) jménem *Boemus* pak prý přišla do země, chráněné ze všech stran horami, s čistými vodami a hojností plodů a zvěře a usadila se v ní.

¹⁸ Srv. především J. Žemlička: *Čechy...*, s. 39–42; též: *Rod Přemyslovců na rozhraní 10. a 11. století*. In: *Přemyslovský stát...*, s. 267–273, zvl. s. 270–272. Vliv mezinárodní situace na vývoj v Čechách v této době sleduje Ch. Lübke: *Mocenské faktory...*, s. 213 n.

¹⁹ K tomu srv. V. Novotný: *České dějiny I,2...*, s. 354–559; J. Žemlička: *Čechy...*, s. 128–146; M. Bláhová, in: M. Bláhová, J. Frolik, N. Profantová: *Velké dějiny...*, s. 467–517.

²⁰ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*. Ed. B. Bretholz unter Mitarbeit v. W. Weinberger. MGH SRG NS II, Berlin 1923. O Kosmově kronice podrobně pojednává D. Třeštík: *Kosmova kronika. Studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení*. Praha 1968; o autorovi též: *Kosmas*. Praha 1966.

²¹ K problematice národních kronik srv. především W. Goffart: *The Narrators of Barbarian History (A. D. 500–800)*. Jordanes, Gregory of Tours and Paul the Diacon, Princeton 1988; N. Kersken: *Geschichtsschreibung im Europa der „nationes“*. Nationalgeschichtliche Gesamtdarstellungen im Mittelalter, Köln–Weimar–Wien 1995. K označení tohoto typu pramenů jako státně – národní kroniky srv. F.-J. Schmale: *Funktion und Formen mittelalterlicher Geschichtsschreibung*. Eine Einführung. Mit einem Beitrag v. H.-W. Goetz, Darmstadt 1985, s. 126.

²² Kosmas I,1, S. 4. K tomu srv. A. Borst: *Turmbau von Babel. Geschichte der Meinungen über Ursprung und Vielfalt der Sprachen und Völker*. II,2. Stuttgart 1959, s. 701 n.

Zemi pojmenovali jménem svého „stařešiny“ *Boemia*. Podle tohoto „bájného podání starců“ — *senum fabulosa relatio*, jak Kosmas sám charakterizuje tuto část svého vyprávění²³, žil potom lid v zemi v dostatku, bez starostí, šťastně a svobodně, bez soudce a bez vlády, neboť tehdy neexistoval žádný zločin a vše bylo společné²⁴. V tomto období tedy nebylo třeba žádných institucí, neexistoval ani stát. Tento stav však nemohl mít dlouhého trvání. Postupně se začaly poměry měnit. Lidé si přivlastňovali do té doby společné věci a začalo se rozmáhat bezpráví. — Není snad třeba připomínat, že tento výklad je inspirován antickými představami o zlatém věku, zprostředkovaným středověkým vzdělavcům především dílem Boethiovým a Vergiliovým²⁵. — V nastalé situaci začali obyvatelé země hledat útočiště u moudrých a vážených lidí, kteří soudili jejich spory *salva libertate*, tedy aniž by porušili jejich „svobodu“. Mezi soudci vynikl muž jménem Krok, „bohatý statky pozemskými, v úsudcích rozvážný“²⁶. K němu se sbíhali lidé z celé země, aby je rozsuzoval.

Po Krokově smrti si lid ustanovil za soudce jeho nejmladší dceru, věštkyni Libuši²⁷. Nespokojenost s jejím rozsudkem ve sporu mezi dvěma bratry vedla k tomu, že starší z bratrů vyslovil přání mít za knížete muže, s čímž se zřejmě ztotožnili i ostatní obyvatelé Čech, jak to alespoň vyplývá z dalších událostí, protože Kosmas v kronice podrobnosti neuvádí²⁸. Libuše dala proto bez prodlení svolat sněm, nastínila před shromážděnými, jaké důsledky bude dosazení knížete pro ně mít, a když i nadále trvali na tom, aby jim dala knížete, označila místo, kde ho najdou.

A právě okamžik, kdy Libuše seznamuje Čechy s možnými následky osudového rozhodnutí, si Kosmas zvolil pro výklad svých představ o vzniku a podstatě státu. Toto vyprávění obsažené v páté kapitole první knihy Kosmovy kroniky je klíčovým místem pro pochopení Kosmových představ: Ustanovení knížete, jehož je „snadno... dosaditi, ale nesnadno dosazeného sesaditi“²⁹, znamená v Kosmově podání vznik státu (byť termín odpovídající pojmu „stát“ v této souvislosti

²³ Kosmas, Praefatio ad Gervasium, s. 3.

²⁴ Kosmas I,3, s. 8.

²⁵ Srv. poznámky vedici, passim.

²⁶ „Vir fuit hic in suis generationibus ad unguem perfectus, rerum secularium opulentia peditus, iudiciorum in deliberatione discretus, [...] — Kosmas I,3, s. 7—9.

²⁷ Kosmas I,4, s. 11.

²⁸ Kosmas I,4, s. 11—13.

²⁹ „Inprimis facile est ducem ponere, sed difficile est positum deponere“. — Kosmas I,5, s. 14.

Kosmas výslovně nepoužil). Kronikář využil této příležitosti k tomu, aby vyslovil své názory na podstatu knížecí moci, která reprezentuje stát, a práva knížete — *iura ducis*: Jakmile bude kníže povýšen, všichni budou i se svým majetkem v jeho moci. Jejich kolena se budou třást před pohledem knížete, jazyk se jim bude lepit k patru a všichni budou na vše ustrašeně odpovídat „Ano pane, ano pane“, a on „pouhým pokynem svým bez vašeho mínění toho odsoudí, onoho dá zabít, jednoho rozkáže vsadit do vězení, jiného oběsit na šibenici. Vás samé a z vás, kterých se mu zachce, jedny učiní sluhy, jiné sedláky, jiné poplatníky, jiné výběřčími, jiné katy, jiné biřici, jiné kuchaři, pekaři nebo mleči. Ustanoví sobě i plukovníky, setníky i šafáře, vzdělavatele vinic a polí, též žence, kováře zbraní, kožišníky a ševce. Vaše syny i dcery postaví do svých služeb. Také z vašeho skotu, z koní a klisen neb z dobytka právě nejlepší si vezme podle své libosti. Všechno, co máte lepšího ve vsích, na polích, rolích, lukách a vinicích, pobere a obrátí ve svůj prospěch.“³⁰ Kníže si přisvojí celé území pro sebe a své potomky, stane se „knížetem, soudcem, správcem a ochráncem“³¹. Dosazením knížete, přeneseně možno říci vznikem státu, tedy lidé ztratí svou osobní svobodu³², podstatně se změní jejich osobní, ekonomická a právní situace. A to bez ohledu na to, že kníže byl k přijetí vlády (*regnum*) zvolen — *te solum nobis in dominum eligimus*, jak

³⁰ Srv. Kosmas I,5, s. 14: „[...] nam qui modo est sub vestra potestate, utrum eum constituatis ducem an non, postquam vero constitutus conspectu vestra febricitabunt genua, et muta sicco palato adhererebit lingua. Ad cuius vocem pre nimio pavore vix respondebitis: »Ita domine, ita domine«, cum ipse solo suo nutu sine vestro preiudicio hunc dampnabit et hunc obtruncabit, istum in carcerem mittit, illum precipiet in patibulo suspendi. Vos ipsos et ex vobis, quos sibi libet, alios servos, alios rusticos, alios tributarios, alios exactores, alios tortores, alios precones, alios cocos seu pistores, aut molendarios faciet. Constituet etiam sibi tribunos, centuriones, villicos, cultores vinearum simul et agrorum, messorum segetum, fabros armorum, sutores pellium diversarum et coriorum. Filios vestros et filias in obsequiis suis ponet; de bubus etiam et equis sive equabus seu peccoribus vestris optima queque ad suum placitum tollet. Omnia vestra, que sunt potiora in villis, in campis, in agris, in pratis, in vineis, auferet et in usus suos rediget.“

³¹ „[...] ut cito venias et tibi ac tuis nepotibus fatale regnum accipias. Omnia nostra et nos ipsi in tua manus sumus, te ducem, te iudicem, te rectorem, te protectorem, te solum nobis in dominum eligimus“. — Kosmas I,6, s. 16. Srv. k tomu J. Žemlička: *Te ducem, te iudicem, te rectorem* (Sněmovní shromáždění v časně středověkých Čechách kontinuita či diskontinuita?). ČČH 1993, 91, s. 369–384.

³² K problematice „svobody“ v Kosmově kronice srv. M. Bláhová: *Die Freiheitsvorstellungen der böhmischen Intelligenz des frühen 12. Jahrhunderts* (Der Begriff libertas bei Kosmas von Prag). In: *Florentissima proles ecclesiae. Miscellanea, hagiographica, historica et liturgica* Reginaldo Grégoire O. S. B. XII lustra complenti oblata, a cura di Domenico Gobbi. Trento 1996, s. 31–39.

v Kosmově podání říkají Libušini poslové budoucímu knížeti Přemyslovi³³.

Kosmovo pojetí státu je podobně jako řada dalších míst v kronice inspirováno především antickými autory, zde hlavně Sallustiem, z jehož díla Kosmas pokud jde o antické autory čerpal snad nejvíce³⁴. V projevu, který vložil do úst Libuši, představuje Kosmas stát jako stát panovnický, který Sallustius, na rozdíl od republiky definuje ztrátou osobní svobody obyvatel státu³⁵. Stát reprezentovaný panovníkem omezuje v tomto pojetí osobní i ekonomická práva jednotlivců.

Druhým pramenem, podle něhož Kosmas konkretizoval své myšlenky o povaze státu, byla bible, přesněji Starý zákon. Velká část Libušina proslovu byla sepsána podle Samuelova projevu k Židům, ozývají se v něm i slova z proroctví proroka Ezechiela³⁶.

Vznik státu je v Kosmově podání završen vydáním zákonů. K tomu byl zvolený kníže předurčen již svým jménem, neboť — jak alespoň tvrdí Kosmas ve fiktivním projevu Libuše k nespokojeným Čechům jméno Přemysl v latině znamená *premeditans vel superexcogitans*, protože prý tento muž *super colla et capita vestra iura excogitabit plura*³⁷. Práva, „která tato země užívá a jimiž se řídí“ — *quibus hec terra utitur et regitur* vydal však podle Kosmova vyprávění Přemysl společně s Libuší³⁸.

Zároveň s knížetem dostane nový stát také své hlavní sídlo, hrad Prahu³⁹, o něco později v Kosmově kronice nazvaný dokonce *regia urbs*⁴⁰, v němž „v budoucnosti vzejdou dvě zlaté olivy, jež svými vrcholy proniknou až do sedmého nebe a po všem světě budou zářiti svými divy a zázraky“⁴¹. Tyto olivy jsou čeští světci Václav a Vojtěch.

³³ Kosmas I,6, s. 16. Proloženo M. B.

³⁴ C. Sallustius Crispus: *De Catilinae coniuratio*, 33,4. K přímému i zprostředkovanému vlivu antických autorů na Kosmovo dílo srv. A. Kolář: *Kosmovy vztahy k antice*. „Sborník filosofické fakulty University Komenského v Bratislavě III“ 1925, č. 28; zde s. 64, rovněž J. Jireček: *Kosmas a jeho kronika (Volné rozpravy č. 3)*. Praha—Brno 1906, s. 26.

³⁵ Vgl. C. Sallustius Crispus: *De Catilinae coniuratione*, Kommentiert von K. Vretska. Heidelberg 1978, Kommentar ad 7,3, 1. Halbband, s. 171.

³⁶ Srv. I. Sam. 8, 11—17; Ezech. 3,26. K tomu J. P. Czumpelik: *Eine Anmerkung zur Kritik des Kosmas*. „Mitteilungen des Vereins für die Geschichte der Deutschen in Böhmen“ 1914, 52, s. 358—364; F. Graus: *Lebendige Vergangenheit...*, s. 94.

³⁷ Kosmas I,5, s. 15.

³⁸ Kosmas I,8, s. 18.

³⁹ Kosmas I,9, s. 18f.

⁴⁰ Kosmas I,22, s. 43.

⁴¹ „Hac in urbe olim in futurum bine auree ascendent olive, que cacumine suo usque ad septimum penetrabunt celum et per totum mundum signis et miraculis coruscabunt.... una ex his vocabitur Maior gloria, altera Exercitus Consolatio.“ — Kosmas I,9, s. 19.

V tomto bodě jsou tedy zakotveny nejen počátky státu, ale také počátky úcty k českým světcům, přičemž úcta ke sv. Václavovi, k němuž se hlásili především čeští velmoži, představovala základ ideologie českého přemyslovského státu. Druhý pražský biskup Vojtěch, k němuž se jako k jednomu z patronů svého kostela hlásili hlavně pražští kanovníci, k nimž patřil také Kosmas⁴², zase reprezentoval církevní organizaci. Ještě v mytické době český kníže, či spíše jeho stateční bojovníci, také rozšíří území státu připojením Lučska⁴³.

Panovnické pojetí státu, vyznačující se naprostou libovůlí, či dokonce zvůli panovníka, zcela odpovídalo realitě českého státu nejen v době, o níž Kosmas sám psal, ale i v době, v níž sám žil. Když Kosmas líčil počínání knížete, mohl mít na mysli potrestání odpůrců knížete Vladislava v roce 1110, kdy *omnes fautores Borivoy iubente duce Wladizlao alii visu privantur et censu, alii tantum rebus substancialibus expoliantur*⁴⁴. Stejně mohl Kosmas reagovat na uvěznění bratrance vládnoucího knížete v tomtéž roce⁴⁵. Podobné projevy knížecí zvůle i důsledky sporů a bojů o trůn, k nimž docházelo v jeho době, znal Kosmas z vlastní zkušenosti⁴⁶. Také on sám musel jako představitel pražské kapituly hájit kapitulní statky proti zvůli olomouckého údělného knížete⁴⁷.

Ve stejném duchu, v jakém Kosmas podal charakteristiku knížecí moci, pokračuje i jeho další vyprávění. Boleslav I., v Kosmově podání „Ukrutný“, si počíná přesně podle schématu naznačeného v úvodních kapitolách kroniky. Když si usmyslil, že postaví v lesích u Labe hrad *Romano opere*, svolá přední muže z lidu, dovede je na místo a poručí jim stavět vysokou hradní zeď. Předáci odmítnou „nesnesitelné jho roboty“ — *importabili servitutis iugo* — nebot' neumějí, ani nechtějí činit to, co kníže nařídil, protože ani jejich otcové něco takového nečinili. Kníže je počastuje ostrými nadávkami, bez váhání tasí meč a jednomu z nich, který byl „první mezi staršími“ *primus inter seniores* — usekne hlavu. Ostatní, třesoucí se přesně podle slov Libušiných, padli knížeti ke kolenům a prosili o odpuštění. Potom poslušně vystavěli hrad⁴⁸.

⁴² K funkci obou českých „patronů“ srv. především F. Graus: *St. Adalbert und St. Wenzel: Zur Funktion der mittelalterlichen Heiligenverehrung in Böhmen*. In: *Europa Slavica — Europa Orientalis. Festschrift für Herbert Ludat zum 70. Geburtstag*. Hg. v. K.-D. Grothusen, K. Zernack. Berlin 1980, s. 205—231, zvl. s. 227 n.

⁴³ Kosmas I,10—13, s. 22—32.

⁴⁴ Kosmas III,32, s. 203.

⁴⁵ Kosmas III,34, s. 204f.

⁴⁶ Především Kosmas III,5 nn., s. 165 nn.

⁴⁷ Kosmas III,33, s. 204.

⁴⁸ Kosmas I,19, s. 39.

Takovouto absolutní mocí však nevládl pouze ukrutný bratrovrah. Když se Splythněv II. ujal vlády a snažil se uspořádat poměry na Moravě, dal tři sta mužů, kteří spravovali moravské hrady a byli prý *meliores et nobiliores*, za neposlušnost zajmout a uvěznit do jednotlivých hradů v Čechách⁴⁹, kde zmizeli beze stopy. Alespoň se žádný z nich již v „psané historii“ neobjevil a je téměř jisté, že všichni dožili ve vězení. Jejich koně a zbroj rozdělil kníže mezi své lidi.

Vratislav II. po nástupu na trůn „rozdělí Moravu mezi bratry“⁵⁰. Nedlouho na to veřejně prohlašuje, že učiní, co žádá spravedlnost — *quod res et iusticia postulat* — a potrestá příkoří, způsobené kdysi jeho chotí⁵¹. Straníky svého odpůrce trestá kníže se středověkou krutostí. Třeba Vladislav I. dal přívržence Bořivojovy zbavit zraku i nosů⁵². Kníže Břetislav I. dokonce neváhal dát uvěznit biskupa Šebíře⁵³.

Kníže — snad s výjimkou bájněho Neklana⁵⁴ — osobně velí vojsku a v čele vojska se vrhá do boje, jako třeba Vladislav I., jenž „uchopil štít, první vyběhl ze zástupu a první se blýskal v nepřátelském šiku“⁵⁵, nebo když „kníže sám a s ním celé vojsko... vyskočili a plavali přes řeku a přáli si zemřít za vlast“⁵⁶.

Mezi hlavní povinnosti panovníka patří stanovení zákonů a zabezpečení spravedlnosti. Jakmile se Přemysl Oráč stal knížetem, „spoutal lid zákony“⁵⁷. Důležitá zákonná ustanovení vyhlásil kníže Břetislav při otevření hrobu sv. Vojtěcha v Hnězdně⁵⁸, později Břetislav II. při svém nástupu na trůn v roce 1092⁵⁹. Ještě v „předstátní“ době potřebovali lidé soudce⁶⁰. Libušini poslové žádají Přemysla také za soudce⁶¹. Hedčanům přivlečeným z Polska a usazeným v Črníně ustanovil kníže *prefectum*

⁴⁹ Kosmas II,15, s. 105 n. K tomu srv. J. Žemlička: *Čechy knížecí...*, s. 80–82.

⁵⁰ Kosmas II,18, s. 110.

⁵¹ Kosmas II,19, s. 111.

⁵² Kosmas III,32, s. 203.

⁵³ Kosmas II,21, s. 112.

⁵⁴ Kosmas I,12, s. 26.

⁵⁵ „Et cicius dicto arrepto clypeo primus longe prosiliit ex agmine, primus in adversa fulminat acie et, veluti setiger sus turba canum septus, ita dux inimicis circumventus hos proterit, illos prosternit, [...]“ — Kosmas III,31, s. 201.

⁵⁶ „Moxque ipse dux et totus simul exercitus, sicut unusquisque stabat in ripa, iam non querunt vada, sed sine ordine prosiliunt et transnataant aquam, optant mori pro patria.“ — Kosmas III,36, s. 208.

⁵⁷ „[...] hanc efferam gentem legibus frenavit [...]“ — Kosmas I,8, s. 18. Srv. též I,9, s. 21 (postquam iura instituit legum).

⁵⁸ Kosmas II,4, s. 85–91.

⁵⁹ Kosmas III,1, s. 161.

⁶⁰ Kosmas I,3, s. 9 (Krok); I,4, s. 11 (Libuše).

⁶¹ Kosmas I,6, s. 16.

et iudicem⁶². Výkon soudu je obecně součástí knížecích ctností⁶³. Zvláště však dbá kníže o práva slabých. Dokonce přerušil vojenské tažení, aby zajistil právo vdově se sirotky⁶⁴.

V Kosmově charakteristice státu i v uvedených příkladech má kníže v podstatě neomezenou moc⁶⁵. Současně však má také odpovědnost za stát, ted' již běžně Kosmou označovaný jako *res publica*, a za jeho prospěch. Kníže je povinen dbát o kvalitu mince, neboť špatná mince ohrožuje existenci státu, jak v Kosmově podání poučuje Boleslav II. své syny⁶⁶. Odpovědný kníže dbá o způsob, jakým bude spravován stát, a o to, která osoba ho bude spravovat po jeho smrti — *qui post me debeat rem publicam gubernare*. Tato starost ležela na srdci především Břetislavovi, otci pěti ambiciózních synů⁶⁷. Konečně je třeba chránit se proti všem nepřátelům státu, kteří jsou zároveň nepřáteli knížete — *hostes, event. inimici rei publice*⁶⁸.

V obdobném významu užívá Kosmas také označení *regnum*. Vedle tohoto spíše politického obsahu je však *regnum* také pojmem geografickým. Oporou „regna” jsou přední muži země, kteří podporují vládnoucí rod, Municové, Těpticové a všichni, kteří jsou *armis potentiores, fide meliores, militia fortiores et divitiis eminentiores*. Těm

⁶² „[...] Quorum dux petitionibus adquiescens..., dat eis partem silve... constituens eis unum ex ipsis prefectum et iudicem [...]” — Kosmas II,2, s. 84. K přivlečení a usazení Hedčanů v Čechách srv. J. Slám a: *Ekonomické proměny v přemyslovském státě za panování nástupců Boleslava II.* In: *Přemyslovský stát...*, s. 261—273, zde s. 264.

⁶³ Srv. Kosmas I,27, s. 49 (Slavník); II,16, s. 107 (Spytihněv II.).

⁶⁴ Kosmas II,17, s. 109. Podobná anekdota se v různých obměnách ve středověké historické literatuře objevuje častěji. Například dvorní kaplan Kondráda II. Wipo vypráví o tom, jak Konrád na cestě ke korunovaci přerušil slavnostní průvod, aby zajistil právo sedlákovi, sirotkovi a vdově. Srv. *Wiponis Vita Chuonradi imperatoris*. Ed. G. H. Pertz. MGH SS XI, Hannover 1854, kap. 5, s. 281 n.

⁶⁵ Toto pojetí panovnické moci je ovšem do značné míry ovlivněno osobností kronikáře, který byl zastáncem silné panovnické moci. Ta nejlépe mohla ochránit zájmy církevní instituce, jejímž členem Kosmas byl a jejíž zájmy mu především ležely na srdci. Srv. F. Graus: *Adel, Land und Herrscher...*, s. 141. K tendenci Kosmovy kroniky v tomto smyslu srv. též P. Hilsch: *Herzog, Bischof und Kaiser bei Cosmas von Prag*. In: *Geschichtsschreibung und geistiges Leben im Mittelalter. Festschrift für Heinz Löwe zum 65. Geburtstag*. Hg. v. K. Hauck u. H. Mordek. Köln—Wien 1978, s. 356—372, passim.

⁶⁶ „Res enim publica, licet sit nimis adaucta, per formam nummismatis falsam cito erit ad nihilum redacta.” — Kosmas I,33, s. 59.

⁶⁷ Kosmas II,13, s. 102.

⁶⁸ „Zmil et Koyata... nisi noctu elapsi delituissent fuga, sine omni audientia dux eos ut hostes rei publice punisset.” — Kosmas II,24, s. 117; „Tunc Gotfridus ... et coram omnibus clamat Lutoldum perfidum esse et rei publice inimicum, [...]” — III,12, s. 172; „Nam amicos suos fideles Bosey et Mutinam sepe capere et ut hostes rei publice punire voluit.” — III,19, s. 184.

má kníže svěřit hrady a lid, nebot' *per hoc enim Boemie regnum stat et stetit atque stabit in sempiternum*⁶⁹. Kníže dbá o rozšíření hranic „regna”⁷⁰, dospělí Přemyslovci žádají podíl na „regnu”⁷¹. Umírající kníže si dělá starosti o případné spory *propter obtinenda regni gubernacula*⁷². *Regnum* však není vhodné dělit, protože *omne regnum in se divisum desolabitur*⁷³. *Regnum* pochopitelně nejsou pouze Čechy, ale také Morava, at' již jde o samostatnou Starou Moravu nebo o Moravu pod vládou Přemyslovských údělných knížat⁷⁴, stejně jako Lombardie⁷⁵, Burgundsko⁷⁶, Polsko⁷⁷, i celá říše⁷⁸.

V podstatě neutrálním výrazem je označení *terra*. Nebereme-li v úvahu „fyzikální” význam tohoto slova ve zmínce o zemětřesení⁷⁹, je takto označena země ve smyslu geografickém, když Kosmas vypráví o tom, jak se sedmdesát dva muži rozešli od stavby Babylonské věže a rozptýlili se *per diversa spacia terrarum*, až se lidstvo rozšířilo *per orbem terre*⁸⁰, nebo když líčí *situm terre*⁸¹, konkrétně Čechy obklopené horami, *qui... extenduntur tocius terre per circuitum...*⁸², a popisuje *terre superficiem*⁸³. *Terra* je krajina, kde se mohou usadit noví obyvatelé, krajina, kterou jim jejich předák sliboval a která byla podle něho pojmenována⁸⁴. Na rozhraní mezi geografickým a politickým pojetím je termín *terra* vsouvislosti sobyvateli⁸⁵ nebo s hrani-

⁶⁹ Kosmas I,42, s. 79.

⁷⁰ Například Kosmas I,33, s. 59: „*huius regni terminos, quos ego dilatavi*.”

⁷¹ Kosmas II,18, s. 110: „*[...] sperans aliquam portionem se habiturum in paterno regno*.”

⁷² Kosmas II,13, s. 102.

⁷³ Kosmas II,13, s. 102; podobně III,15, s. 179 o Polsku.

⁷⁴ Srv. Kosmas I,14, s. 34; I,27, s. 50; II,15, s. 105; II,18, s. 110; III,42, s. 215; III,51, s. 224.

⁷⁵ Kosmas II,31, s. 126; II,32, s. 127 n.

⁷⁶ Kosmas II,31, s. 126.

⁷⁷ Kosmas III,16, s. 179.

⁷⁸ Stejně tak může být termín *regnum* užit pro říši. Srv. Kosmas III,55, s. 229: „*[...] cesar Henricus quartus mittens epistolas ad omnes regni sui principes [...]*.”

⁷⁹ Kosmas III,43, s. 217: „*Anno dominice incarnationis MCXVII. (správně asi 1118) III. non. Ianuarii, quinta existente feria, hora iam vespertinali, terre motus factus est magnus, sed multo maior in partibus Langobardiae*.”

⁸⁰ Kosmas I,1, s. 4 n.

⁸¹ Kosmas I,1, s. 5.

⁸² Kosmas I,2, s. 5.

⁸³ Kosmas I,2, s. 5.

⁸⁴ Kosmas I,2, s. 7: „*[...] hec est illa terra, quam sepe me vobis promississe memini, terra obnoxia nemini, feris et volatilibus referta....sed cum hec talis, tam pulchra ac tanta regio in manibus vestris sit, cogitate, aptum terre nomen quod sit. ...quia tu, o pater, diceris Boemus, dicatur et terra Boemia?*”

⁸⁵ „*incole huius terre*” — Kosmas I,4, s. 10. Podobně též „*Boemie terra*” — Kosmas I,22, s. 42.

cemí⁸⁶ „země“. Politický význam má termín *terra*, když jde o vládu v zemi⁸⁷. *Terra* je opět také Morava, která se svými vládci — *dominatores* — byla pod vládou českého knížete⁸⁸. Synonymem k označení *terra* v geografickém významu může být rovněž termín *regio*⁸⁹. Vedle toho však může také označovat část územního celku⁹⁰.

Čechy jsou v Kosmově kronice nazývány také *ducatu*⁹¹, nebo jen prostě *Boemia*⁹². Pojmenování *Boemia* je geografický pojem bez státoprávního obsahu⁹³. Méně konkrétní výraz je *provincia*. Označuje celé území, jemuž vládl český kníže⁹⁴, ale také jen jeho část, někdy konkrétně úřední knížectví⁹⁵.

Emocionální vztah je většinou spojen s označením *patria*⁹⁶. *Patria* není u Kosmy indiferentní geografický termín, ale geografická jednotka se subjektivními vztahovými momenty, místo původu, vlast⁹⁷,

⁸⁶ „[...] (abbatissa) ... eicitur huius terre de confinio“ — Kosmas II,14, s. 105.

⁸⁷ Například Kosmas I,5, s. 15: „Huius proles postea hac in omni terra in eternum regnabit.“

⁸⁸ Kosmas III,34, s. 205: „[...] quod terra Moravia et eius dominatores semper Boemorum principis sint sub potestate [...]“

⁸⁹ Kosmas I,1, s. 5 („[...] omnis illa regio sub arcto [...]“); I,2, s. 6 („[...] quam in alto aere hec pendeat regio, [...]“); I,2, s. 7 („[...] tam pulchra ac tanta regio [...]“); I,14, s. 32 („[...] Boemiam, verum etiam alias regiones hinc usque flumen Odram [...]“).

⁹⁰ Například území Lučanů se dělilo na pět oblastí, které Kosmas označuje *regio*. Srv. Kosmas I,10, s. 23. Podobně část Moravy, kterou dostal jako úděl kníže Konrád (Kosmas II,18, s. 110), území patřící k hradu Bánovu v Uhrách (II,48, s. 155). Méně určité jsou české *regiones* zmíněné biskupem Šebířem při vyhlášení Břetislavových statut. Srv. Kosmas II,4, s. 87. Stejně tak krajina zpustošená Sasí v roce 1041 („[...] unam parvam regionem, que est circa fluvium Belina, hostiliter demoliuntur [...]“ — Kosmas II,11, s. 97), českým vojskem zpustošené okolí Nitry v roce 1109 (III,26, s. 195), nebo okolí Míšně v roce 1123 (III,53, s. 227).

⁹¹ Kosmas I,9, s. 21; I,15, s. 34; I,21, s. 41; I,32, s. 57 atd.

⁹² Kosmas I,9, s. 19; I,10, s. 24; I,23, s. 45; I,26, s. 47, atd.

⁹³ Například Kosmas I,2, s. 7; I,14, s. 32; I,27, s. 49.

⁹⁴ Kosmas I,3, s. 9; I,10, s. 24; II,11, s. 98; III,15, s. 177.

⁹⁵ Srv. Kosmas I,10, s. 23 (Lučsko); II,35, s. 131, II,43, s. 149 (úřední knížectví); III,1, s. 162 (Kladsko); III,41, s. 215 (úřední knížectví).

⁹⁶ Význam slova *patria* od antiky do středověku sleduje E. H. Kantorowicz: *Pro patria mori*. In: *Medieval Political thought*. „The American Historical Review“ 1951, 56, s. 472–492, zvl. 473–477. K významu slova *patria* ve středověku srv. B. Schneidmüller: *Nomen patriae...*, zde s. 263; F. Graus: *Lebendige Vergangenheit. Überlieferung im Mittelalter und in den Vorstellungen vom Mittelalter*. Köln–Wien 1975, s. 138 n.; týž: *Nationenbildung der Westslaven im Mittelalter*. Sigmaringen 1980 (= *Nationes* 3), Beilage XV, s. 224–229. K pojmu *patria* v Kosmově kronice srv. D. Třeštík: *Kosmova kronika...*, s. 198; F. Graus: *Die Nationenbildung...*, s. 226.

⁹⁷ Např. Kosmas I,2, s. 7: „[...] mirificam hanc vobis olim fato predestinatam tandem venistis ad patriam“; I,22, s. 42 n.: „equitat in dulcem patriam“; I,29, s. 52: „[...] venerat de Ratispona, post multos annos visere patriam dulcem.“ Takovýto význam má slovo

krajina, do níž by člověk, kdyby mohl, obrátil i cizí řeky⁹⁸, a také hodnota, za níž je nutno bojovat, a, je-li třeba, i umírat⁹⁹. V některých situacích je možno z tohoto výrazu vyčíst politický obsah, třeba když Kosmas hovoří o předácích jako „sloupech této vlasti“¹⁰⁰, o přímlovách zemských patronů¹⁰¹ nebo když se odvolává na nástupnické právo jako „platný obyčej vlasti“¹⁰². V těchto případech je termín *patria* synonymem kvýrazu *terra* vpolitickém smyslu.

Panovník českého státu, kníže, je v kronice obvykle jmenován jako *dux*¹⁰³ nebo *princeps*, Vratislav II. po královské korunovaci *rex*¹⁰⁴. Právo k trůnu měli teoreticky všichni mužští příslušníci přemyslovského rodu. V praxi však muselo být nástupnictví nějakým způsobem regulováno. Knížetem především mohl být pouze dospělý Přemyslovec schopný boje a takový, u něhož bylo možno předpokládat zajištění potomstva. Proto po smrti knížete Oldřicha nemohl na knížecí stolec usednout jeho bratr, slepý eunuch Jaromír, ale uvedl na trůn Oldřichova syna Břetislava¹⁰⁵. Nejpozději od smrti knížete Břetislava (1055) se nástupnictví mělo řídit stařešinským principem. Toto ustanovení alespoň připsal Břetislavovi Kosmas¹⁰⁶. Jaké pravidlo platilo pro nástupnictví dříve, zda zásada ancienity nebo primogenitury, nelze pro nedostatek pramenů zjistit, nelze vyloučit, že to již tehdy byl stařešin-

patria rovněž například u Flodoarda nebo u Richera. K tomu B. Schneidmüller: *Französisches Sonderbewußtsein...*, s. 91. Srv. též J. Szűcz: *Nation und Geschichte. Studien*. Köln—Wien 1971 (= Beihefte zum Archiv für Kulturgeschichte, Heft 17), s. 101—112. Jistý emocionální vztah lze vyčíst i zformulací informujících o návratu do „vlasti“, např. I,26, s. 48 („equitat ad dulcem patriam“); I,36, s. 64; II,49, s. 156; III,38, s. 211. Do této kategorie patří i obrat *celestis patria* inspirovaný biblí (Kosmas I,26, s. 47, hebr. 11,16).

⁹⁸ „[...] verum etiam, si quiret, peregrina flumina in patriam verteret.“ — Kosmas II,23, s. 116.

⁹⁹ Např. Kosmas I,12, s. 27: „Illi paucorum pugnant pro gloria, nos pro patria dimicamus [...]“ (srv. Sallustius: *De Catilinae coniuratione* 58,11, k tomu K. Vretska: *Kommentar*, 2. Halbband, s. 664 n.); II,35, s. 132: „una mors est hec beator omni morte, dulci pro patria mori“; III,36, s. 208: „optant mori pro patria“.

¹⁰⁰ „[...] occisi sunt a villanis duo fratres, primi inter primates, huius patrie inma-nes columnae, [...]“ — Kosmas II,39, s. 142. Srv. též D. Třeštík: *Kosmova kronika...*, s. 198.

¹⁰¹ „[...] Hactenus vobis et huic patrie nostra suffragia defuere [...]“ — Kosmas II,47, s. 154.

¹⁰² „[...] et secundum patrie morem debitum... poscit principalis sede honorem.“ — Kosmas III,15, s. 177.

¹⁰³ Kosmas, *passim*.

¹⁰⁴ Kosmas, *Proemium ad Clementem*, s. 81; II,37, s. 135; II,38, s. 140 n.; II,40, s. 144 atd.

¹⁰⁵ Kosmas I,42, s. 77 n.

¹⁰⁶ Kosmas II,13, s. 102.

ský princip¹⁰⁷. Při Břetislavově nástupu na trůn byla však tato otázka bezpředmětná, protože Břetislav byl tehdy jediný vlády schopný Přemyslovec. V době, kdy umíral a k nároku na trůn se hlásilo jeho pět ambiciózních synů, nabyla otázka nástupnictví na aktuálnosti.

Kníže má ve státě nezastupitelnou funkci. Je reprezentantem státu a vojenským velitelem, nejvyšším soudcem, správcem země, tedy skutečně — *dux* — *iudex* — *rector*, jak tvrdil Kosmas, ale také ochráncem slabých, především vdov a sirotek, a pochopitelně zákonodárcem.

Na jedné straně je kníže v Kosmově podání neomezeným pánem, tak jak ho líčila Libuše, na druhé straně se vedle něho v nejrozličnějších situacích objevují další lidé v nejrůznějším postavení, o něž kníže opírá svou moc, a kteří s ním alespoň v některých situacích také sdílejí odpovědnost¹⁰⁸. V „bájném podání“, tedy v líčení mytických českých dějin, označuje Kosmas bojovníka Tyra jako „druhého po knížeti“ — *post ducem secundus imperio*¹⁰⁹. Jinde — rovněž ještě v bájných dobách — oslovuje proradný Durynek „knížete, jenž sedí v radě se všemi velmoži (*comitibus*)“, slovy „Vy, kdo jste hlavami země“ — *Vos autem, qui estis capita terre*¹¹⁰. Slavníkovce Vojtěcha určili k biskupskému úřadu „kníže Boleslav a jeho nejlepší muži“ — *dux Boleslaus et eius optimates*¹¹¹. Do otevřené rakve s ostatky biskupa Vojtěcha nahlízejí vedle knížete a biskupa také *pauci comitum*¹¹², tedy někteří z doprovodu, jistě lidé s významnějším postavením. Také volba biskupa příslušela „starším, předákům, hradským správcům a lepším z duchovenstva“¹¹³. Ti také mimořádně odpovědně vystoupili při biskupské volbě v roce 1068, když proti vůli knížete odmítli knížecího kaplana Lance a prosadili volbu Přemyslovce Jaromíra¹¹⁴.

Pokud je to nutné, dělí se kníže s předními muži země také o velení vojska. Při vpádu říšské armády do Čech v roce 1041 svěřil kníže Břetislav — v tomto případě neprozřetelně — velení nad vojskem

¹⁰⁷ Srv. též J. Žemlička: *Rod Přemyslovců na rozhraní 10. a 11. století*. In: *Přemyslovský stát...*, s. 271.

¹⁰⁸ Srv. F. Graus: *Adel, Land und Herrscher...*, s. 142.

¹⁰⁹ Kosmas I,12, s. 26.

¹¹⁰ Kosmas I,13, s. 30.

¹¹¹ Kosmas I,25, s. 47.

¹¹² Kosmas II,4, s. 88.

¹¹³ „[...] ibi omnes maiores natu huius gentis, ibi procures et comites, ibi qui sunt in clero meliores aderunt, quorum in arbitrio stat episcopalis electio.“ — Kosmas II,22, s. 14 n.

¹¹⁴ Kosmas II,23—24, s. 115—117.

z Moravy a nad vojenskou pomocí z Uher bílinskému správci Prkošovi¹¹⁵. V případě, že z nějakého důvodu odjíždí kníže ze země, ustanovuje správce, obvykle z předních mužů země¹¹⁶.

V různých souvislostech se Kosmas zmiňuje také o rádčích knížete¹¹⁷. Tak třeba Vratislav II. jednal na radu velmože Zderada¹¹⁸. Vlivným rádčem a důvěrníkem knížete Svatopluka, po jeho smrti jeho bratra Oty, a nakonec Vladislava I. byl palatin Vacek¹¹⁹. Břetislav II. se radil se svým švagrem Viprechtem Grojčským¹²⁰. Rádci knížete Bořivoje II. byli Hrabiša a Protiven. Byli natolik vlivní, že přiměli knížete i ke zrušení daného slova¹²¹.

Radou nebo vhodnou intervencí mohou přispět i další Přemyslovci. Třeba Konrád Brněnský, když uzavřel mír se svým bratrem králem Vratislavem, urovnal spor i mezi Vratislavem a jeho synem Břetislavem¹²². Do sporů někdy účinně zasáhly také manželky Přemyslovců, jako třeba Konrádova manželka Wirpirka, jíž se podařilo urovnat konflikt mezi svým švagrem králem Vratislavem a manželem, do něhož zasáhl ještě Vratislavův syn Břetislav (II.)¹²³, nebo královna Svatava, když urovnávala spory mezi svými syny a před smrtí Vladislava II. (1125) prosadila nástupnictví jeho bratra Soběslava¹²⁴.

Vzájemné vztahy mezi vládoucími knížaty a jejich příbuznými nebyly ovšem zpravidla příliš vřelé. Svědčí o tom časté spory o trůn, intervence v říši, věznění, či „dobrovolné“ nebo násilné vyhnání četných Přemyslovců, kteří pak pobývali na panovnických dvorech v Polsku, v Uhrách nebo v říši¹²⁵.

Konečně je v Kosmově kronice několik zmínek o speciálních úřadech. Jednak je to úřad lovcího, *dignitas venatoria*, ve Zbečně, jímž byl odměněn Jaromírův služebník Dovora za záchranu svého pána při

¹¹⁵ Kosmas II,11, s. 98 n.

¹¹⁶ Kosmas III,22, s. 189 (Mutina a Vacek).

¹¹⁷ Např. Kosmas I,42, s. 79; III, 16, s. 179; III,19, s. 184; III,34, s. 205.

¹¹⁸ Kosmas II,43, s. 149 n.

¹¹⁹ Srv. Kosmas III,7, s. 181; III,27, s. 196 n.; III,30, s. 199 n.; III,32, s. 203; III,37, s. 209; III,39, s. 211. Není zřejmé, zda Vacek zastával stejný úřad za všech panovníků, jímž sloužil. S titulem *comes palatinus* je uveden až za Vladislava I.

¹²⁰ Kosmas III,7, s. 167.

¹²¹ Kosmas III,16, s. 179 („Te corrupti [t.j. pecunia] Grabissa et Protien, ducis Borivoy consiliarii, compellunt ipsum ducem, fidem Izbigneu promissam abnuere.); III,19, s. 184 („[...] sed quia consiliarios suos Grabissam et Protien plenos rimarum habuit [...]).“).

¹²² Kosmas II,47, s. 154.

¹²³ Kosmas II,45, s. 151—153.

¹²⁴ Kosmas III,37, s. 209; III,58, s. 233—236.

¹²⁵ Kosmas II,15, s. 106; II,43, s. 149; III,9, s. 169 n. atd.

jeho ohrožení Vršovci¹²⁶. Břetislav II. udělil svému synovci Boleslavovi, synu polského knížete Vladislava, úřad mečníka (*ensifer*)¹²⁷. Mimořádně významný byl úřad správce knížecího dvora, *palatinus comes*, „prvního muže na knížecím dvoře“, jímž za Vratislava II. byl Kojata, syn Všeborův¹²⁸, později již zmíněný Vacek¹²⁹. Rádce Vratislava II. Zderad se objevuje s titulem *villicus* — vladař¹³⁰. Několikrát je zmíněna správa hradů. K nejvýznamnějším hradům, alespoň podle Kosmovy kroniky, zjevně patřily Žatec a Bílina, o nichž se Kosmas zmiňuje nejčastěji¹³¹. Fungování úřadů a správních struktur vůbec bylo ekonomicky zajištěno z území při správních hradech a z vojenských výbojů, ale také z mincovního regálu¹³².

Ve všech těchto případech vystupují v Kosmově kronice členové panovnické družiny, *primates*, *proceres*, *comites*, přední muži země, předáci, velmoži, velmi často označováni pouze *sui*, tedy „jeho“, tedy knížecí, lidé. Významový rozdíl mezi těmito pojmy nelze jednoznačně postihnout. Konkrétní význam vyplývá zpravidla pouze ze souvislosti. Kosmas o nich hovoří s naprostou samozřejmostí. Neobejdou se bez nich politická jednání ani vojenská tažení. S velmoži jedná kníže o důležitých záležitostech, žádá jejich souhlas s obsazením biskupského i knížecího stolce, jim — a s jejich předpokládaným souhlasem vyhlašuje — zákony¹³³. Velmoži jsou oporou knížecí moci a současně jejími vykonavateli. Z jejich řad byli vybíráni správci knížecích hradů, vojenští velitelé, rádci a úředníci. Především však tito lidé tvoří panovníkovu družinu¹³⁴. Existenci družiny klade Kosmas již do předstátní doby. Svou družinu měl v jeho pojetí již praotec Čech při příchodu do Čech¹³⁵, družina má své místo i v historickém vývoji českého státu.

Členové družiny ovšem také volí knížete, poskytují mu politickou i vojenskou podporu. Její ztráta znamená zpravidla konec vlády, které

¹²⁶ Kosmas I,34, s. 62.

¹²⁷ Kosmas III,9, s. 170.

¹²⁸ Kosmas II,19, s. 111; II,23, s. 115.

¹²⁹ Srv. výše, pozn. 119.

¹³⁰ Kosmas II,43—44, s. 149 n.

¹³¹ Kosmas I,10, s. 23; II,24, s. 117; III,9, s. 170; III,14, s. 176; III,37, s. 209; III,42, s. 216; II,11, s. 98; II,19, s. 111.

¹³² Srv. F. Graus: *Adel, Land und Herrscher...*, s. 138 n.

¹³³ Například Kosmas I,23, s. 44 n; I,33, s. 58; II,4, s. 85—90; II,13, s. 101; II,22, s. 114 n.; III,7, s. 168; atd.

¹³⁴ Charakteristiku družiny podává a vývoj družin sleduje F. Graus: *Rané středověké družiny a jejich význam při vzniku států ve střední Evropě*. „Československý časopis historický“ 1965, 13, s. 1—18 (o Kosmově kronice je v této souvislosti pojednáno na s. 7).

¹³⁵ Srv. Kosmas I,2, s. 7.

se — s podporou velmožů — ujímá jiný člen přemyslovského rodu¹³⁶, nebo naopak po neúspěšném odboji odchází poražený претендент ze země i se svými přívrženci¹³⁷. Svou družinu nemá pouze vládnoucí panovník, ale všichni dospělí Přemyslovci, všechna knížata — *duces*. Tento titul nenáleží pouze pražskému knížeti, ale všem jeho mužským příbuzným z přemyslovské dynastie. Kosmas také ve svém vyprávění zcela samozřejmě zmiňuje členy družin ostatních Přemyslovců. Svou, asi nevelkou, družinu měl mladý Břetislav (I.), když se vydal do Svinibrodu unést Jitku¹³⁸. Jeho, rovněž mladý, jmenovec, Břetislav (II.), syn krále Vratislava, odešel po konfliktu s otcem k uherskému králi s více než dvěma tisíci bojovníků mezi nimiž jistě byla řada mladých synů českých předáků se svými pacholky a služebnictvem¹³⁹. Svatopluk přišel na podzim 1105 do Čech *cum suo comitatu*¹⁴⁰. Ota naopak přišel na výzvu knížete Vladislava pouze *cum paucis*¹⁴¹. Také syn Vratislava II. Soběslav trávil vyhnanství v Polsku a v Sasku s družinou — *cum omni suo comitatu*¹⁴².

Ačkoli při politických jednáních je zpravidla rozhodující vůle knížete, případně jeho rádců, nemusí ji shromáždění velmoží vždy beze zbytku respektovat. Připomeňme jen známou scénu biskupské volby po smrti pražského biskupa Šebíře v prosinci 1067¹⁴³. Vratislav II. měl v úmyslu obejít ustanovení svého otce Břetislava a neposkytnout biskupský stolec bratru Jaromírovi, ale dosadit za biskupa svého kaplana Lance. Vratislavovi bratři, moravská údělná knížata Konrád a Ota, spolu s českými předáky, z nichž měl hlavní slovo palatin Kojata a žatecký správce Smil, syn Boženův, dali ostře najevo svůj nesouhlas a prosadili volbu Přemyslovce Jaromíra. Ačkoli svůj požadavek prosadili, necítili se hlavní aktéři v knížecí blízkosti bezpečně. Konrád a Ota se proto raději okamžitě odebrali na Moravu, a Kojata se Smilem volili exil, neboť se oprávněně obávali, že je kníže potrestá jako „nepřátele státu“.

O moc ve státě se tedy kníže dělil s velmoži, kteří představovali politickou reprezentaci státu. Vzájemný poměr obou složek — přitom

¹³⁶ Například v letech 1104—1105 získal Svatopluk podporu velmožů proti Bořivojovi, což posléze vedlo k Bořivojově pádu (Kosmas III,17,19, s. 179—185). Bořivoj sám *timuit suorum perfidiam...* (III,17, s. 181).

¹³⁷ Jako třeba mladý Břetislav po neúspěšném odboji proti svému otci králi Vratislavovi. Srv. Kosmas II,37—38, s. 154 n.

¹³⁸ Kosmas I,40, s. 74.

¹³⁹ Kosmas II,48, s. 155.

¹⁴⁰ Kosmas III,17, s. 180.

¹⁴¹ Kosmas III,34, s. 204.

¹⁴² Kosmas III,56, s. 229; III,58, s. 233.

¹⁴³ Kosmas II,22—24, s. 113—117.

skupina velmožů byla pochopitelně jen velmi zřídka jednotná — závisel na postavení a osobní autoritě knížete, na politické konstelaci, v krajním, i když nikoli vzácném, případně také na vojenském poměru sil mezi přívrženci a odpůrci panovníka, přesněji jejich družinami.

Samotná družina, lidé o něž opíral kníže svou moc, byla výrazně diferencovaná. Ponechme teď stranou Přemyslovce z vedlejších větví, kteří jako „knížata“ zaujímali na společenském žebříčku nejvyšší místo po vládnoucím knížeti¹⁴⁴. Jejich postavení ovšem snad ještě více než jiných záviselo na vzájemných vztazích s panujícím knížetem. Při důležitých jednáních, jako bylo nastolování knížete, vyhlásování zákonů, volba biskupa, či vojenské tažení, byla přítomna zpravidla početná nespécifikovaná skupina, kterou Kosmas označuje *populus*¹⁴⁵ nebo *milites*. Mezi *milites* jsou někdy rozlišováni *milites electi*¹⁴⁶, vybraní bojovníci, a *milites secundi ordinis*¹⁴⁷, bojovníci druhého řádu. K prominentní vrstvě patří zmínění *primates* nebo *proceres*, možná do jisté míry totožní s *electi milites*. I z této skupiny však vynikají jen někteří jednotlivci. Ti jsou vesměs uváděni jménem, obvykle i s jménem otce dokládajícím určité rodové tradice, potvrzující významnější postavení příslušníků rodu již v několika generacích, tedy jistou urozenost.¹⁴⁸ Nejprůběžnější postavení potom měli úředníci, jejichž úřad byl spojen s osobou knížete. Ti měli ke knížeti nejen nejsnadnější přístup, ale také na něho mohli vykonávat největší vliv. Pocházeli většinou asi z vrstvy „přednějších“ družiníků — *primates*, *proceres*, případně *comites*¹⁴⁹. Ojediněle však mohl tohoto postavení dosáhnout i člověk „nízkého“ původu. Tak asi zmíněný Dovora, *unus de conservis*, jehož rod byl za záchranu knížete Jaromíra prohlášen za urozený a svobodný — *ipse Douora tam eius proles postera sit inter nobiles et ingenuos in eternum et ultra* — a on sám dostal již zmíněný úřad lovčího ve Zbečně¹⁵⁰. Asi nejvyššího společenského vzestupu dosáhl Vacek, „narozený pod sels-

¹⁴⁴ K příbuzným vládnoucího knížete srv. J. Žemlička: „Dvacet pánů“ české země (K vymezení panujícího rodu v 11. a 12. století). „Časopis Matice moravské“ 1998, 117, s. 293–309.

¹⁴⁵ Kosmas, *passim*.

¹⁴⁶ Kosmas II,35, s. 131; II,39, s. 141; III,20, s. 186; III,25, s. 194; III,48, s. 220.

¹⁴⁷ Kosmas II,39, s. 143.

¹⁴⁸ Například *Mztis*, *filius Boris* (II,19, s. 111); *Koyata*, *filius Waebor* (tamtéž); *Zmil*, *filius Bozen* (II,23, s. 17); *Nacerat et Bznata*, *fili* *Taz* (Kosmas II,39, s. 142); *Bozey*, *filius Cac* (III,4, s. 185); *Budivoy*, *filius Chren* (III,19, s. 183); *Iohannes*, *filius Csta* (III,27, s. 196); *Odalricus*, *filius Wacemil* (III,48, s. 220); *Olen*, *filius Borsa* (tamtéž).

¹⁴⁹ Například Kosmas II,19, s. 111; II,23, s. 115; III,4, s. 185; III,13, s. 173, 175. Úřad u knížecího dvora mohl být z nejrůznějších důvodů svěřen i členům panovnického rodu. Srv. Kosmas II,15, s. 106; III,9, s. 170.

¹⁵⁰ Kosmas I,34, s. 62 n. Srv. též zde, text u pozn. 126.

kým mlýnem", jenž se stal dokonce knížecím důvěrníkem a palatínem¹⁵¹. Vyššího postavení bylo možno dosáhnout také ve vojenské službě, jako se to podařilo bojovníkům, kteří provázeli Bořivoje II. ve vyhnanství. *Multi ex comitibus, quos ipse Boriwoy de proselititis fecerat comites*, budili ovšem v Čechách pohoršení¹⁵².

Podstatu knížecí moci včetně její závislosti na předácích vystihl Kosmas při výkladu o intronizaci Břetislava I. Břetislavův strýc Jaromír, jemuž „osud nedopřál, aby mohl být knížetem“, dovedl synovce ke knížecímu stolci, představil ho „lidu“, a potom vyzýval „ty, o nichž věděl, že jsou zvláště ve zbrani mocní, ve věrnosti stálí, v boji udatní a bohatstvím vynikající“, a žádal je, aby byli poslušni Břetislava, jak je důstojné knížete, a zachovávali mu povinnou věrnost, jak náleží vládci. Břetislava potom nabádal, aby tyto lidi ctil jako otce, miloval jako bratry a ve všech potřebách si je bral za rádce. „Těmto poruč hrady a lid k správě, neboť jimi země česká stojí i stála a státi bude na věky.“ Vzápětí ješ tě varoval před Vršovci, „ničemnými syny nešlechtných otců, domácími nepřáteli rodu a rodinnými škůdci“, což se mu ovšem zanedlouho stalo osudným¹⁵³.

Z Jaromírova napomenutí vyplývá, že hlavní oporou knížecí moci měli být členové právě těch nejbohatších, nejmocnějších a nejurozenějších rodů. Ti měli největší společenskou prestiž ve státě, a také největší podíl na knížecích důchodech a vojenské kořisti. Shoda s nimi umožňovala knížeti klidnou vládu, případné konflikty právě s touto společenskou skupinou naopak mohly přivodit konec vlády. Vztah mezi knížetem a předáky je ovšem založen na věrnosti *fides*¹⁵⁴, rovněž

¹⁵¹ Srv. Kosmas I,35, s. 63 („Wacek sub mola rusticana natus"); III,37, s. 209 („median-te atque Wacek palatino comite"). Srv. též výše, text u pozn. 119.

¹⁵² Kosmas III,20, s. 185. K problematice „urozenosti" v této době srv. rovněž J. Žemlička: *Te ducem...*, s. 382.

¹⁵³ „[...] accipit Bracizlaum fratruelem et ducit eum ad sedem principalem: ... Mox duce locato in solio et facto silentio tenens dextram sui fratruelis Iaromir dixit ad populum: »Ecce dux vester« ... »Accedant«, inquit, »de gente Muncial accedant de gente Tepca! et vocat eos nominatim, qos norat armis potentiores, fide meliores, militia fortiores et divitiis eminentiores«. Quos ut sensit adesse, dixit: Quoniam me mea fata non sinunt, ut sim vester dux, hunc assignamus vobis in ducem et collaudamus, quo ei obediat, ut dignum est duci et debitam fidelitatem exhibeatis, ut par est suo principi. Te autem fili, moneo et repetens iterum iterumque monebo, istos colas ut patres, hos diligas ut fratres et in omnibus negotiis tibi consiliarios habeas. His urbes et populum ad regendum committas, per hos enim Boemie regnum stat et stetit atque stabit in sempiternum. Ast illos, qui sunt Wrisovici, iniquorum patrum nequam filii, nostri generis hostes domestici, familiares inimici, ut cenosam rotam devites et consorcia eorum declines, quia numquam fuere fideles." — Kosmas I,42, s. 78–80.

¹⁵⁴ Kosmas I,42, s. 78; II,13, s. 102; II,23, s. 115, atd.

Kosmou mnohokrát zmiňované. Její porušení může otrástit knížecí mocí, a proto je také tvrdě trestáno¹⁵⁵.

V kritických situacích pomáhá Čechům a jejich knížatům svatý Václav¹⁵⁶. I když v Kosmově kronice ještě nejsou Češi výslovně označeni za „čeled' svatého Václava"¹⁵⁷, je zde již zřejmá politická funkce českého patrona.

Jak vyplývá z předchozího výkladu, střetávají se v Kosmově pojetí státu a státní moci dvě tendence. Na jedné straně je to představa o neomezené knížecí moci, jak vyplývá již z antických teorií i z některých historických skutečností. V praxi však panovnická moc závisí na mnoha faktorech. Na osobních schopnostech knížete, na počtu pretendentů na knížecí trůn, na mezinárodní situaci a na vnitřních poměrech českého státu. Především však na skupině předáků, jejíž „věrnost" kníže získá a o něž se může v politických a vojenských záležitostech opírat. Ti jsou nástrojem panovnické moci, ti knížeti umožní — nebo také neumožní — moc prosadit.

Z Kosmova podání českých dějin lze tedy usuzovat, že situace v Čechách od 10. do počátku 12. století prokazovala všechny hlavní rysy raných států: kontinuitu v prostoru i v čase, neboť český stát se vyvíjel na vymezeném území průběžně od konce 9. století, po řadu generací. Od samého počátku má český stát, alespoň v Kosmově pojetí, svůj „hlavní hrad" a panovnické sídlo Prahu. Obyvatelé Čech po celé toto období respektovali panovnickou moc, která byla vázána na Přemyslovskou dynastii. Současně se utvářel mocenský aparát, jehož představitelem i výkonným orgánem byla panovnická družina v čele se svými předáky, zastávajícími významné postavení u panovnického dvora a ve správních úřadech.

K hlavním pravomocím panovníka patřila pravomoc soudní, kterou v případě potřeby přenášel na své úředníky. Potřebám správy a zachování platného řádu odpovídaly i hospodářské a společenské struktury. Ty umožňovaly také ekonomické zajištění úřadů. Konečně byl

¹⁵⁵ Například Kosmas II,11, s. 98 n.; III,22–24, s. 189–193.

¹⁵⁶ Srv. Kosmas I,36, s. 64 („[...] iam Christo Boemos respiciente et sancto Wenceslao suis auxiliante... quod erat mira Dei permissio et sancti Wenceslai intercessio"); II,47, s. 154 n. („Et profecto illa tempestate ... pessimum facinus patratum fuisset, si non regis ad votum omnem principum et populi motum sancta dignatio beatissimi Wenceslai et magna miseratio omnipotentis Dei composuisset.")

¹⁵⁷ Tato formulace se poprvé objevuje až v díle Kosmova prvního pokračovatele (*Canonici Wissegradensis continuatio Cosmae*. Ed. J. Emler. *Fontes rerum Bohemicarum II*. Praha 1874, s. 203).

celý systém respektován celou společností. Češi chovali osobní vztah k'území českého státu, své „vlasti“, a byli si vědomi specifické politické příslušnosti. Symbolizovalo ji na jedné straně vědomí podřízenosti panovníkovi, na druhé straně vztah k českým patronům, především k svatému Václavovi. „Stát“ tedy nežil pouze v institucích a mocenských strukturách, ale především v lidech.